Is het dorpsgezicht van Noordwijk-Binnen voldoende beschermd?

(resultaten uit evaluatie 25 jaar rijks-beschermd dorpsgezicht)

DE OUDE Dorpskern
CULTUUR * ERFGOED * LEEFBAARHEID

Initiatief van De Oude Dorpskern

Noordwijk-Binnen kent een zeer fraaie historische kern, waarop bewoners en de gehele gemeenschap trots kunnen zijn. Zowel de bezitters van monumenten, en die van andere karakteristieke panden hebben er mede aan bijgedragen, dat onze kern haar grote cultuur-historische waarde heeft behouden.

Het vijfentwintig jarig bestaan van het beschermd dorpsgezicht Noordwijk-Binnen (1992-2017) vormde voor de vereniging De Oude Dorpskern en de gemeente Noordwijk aanleiding om de balans op te laten maken.[1] Zij wilden weten of de status van rijksbeschermd dorpsgezicht heeft bijgedragen aan het behoud van de ruimtelijke kwaliteit, zoals beschreven in het aanwijzingsbesluit opgesteld door de toenmalige Rijksdienst voor de Monumentenzorg (thans Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed).

DOD en de gemeente Noordwijk hebben aan het bureau BAAC de opdracht gegeven dit onderzoek uit te voeren en te komen tot aanbevelingen voor de komende jaren. Het rapport is nu gereed, wij geven u graag alvast een voorproefje.

Een beetje historie

Vanaf 1961 wijst het Rijk in het land gebieden met een bijzondere cultuurhistorische karakteristiek aan als beschermde dorps- of stadsgezichten. Dat gebeurde in 1992 ook in Noordwijk. Een deel van de historische dorpskern kreeg de status van beschermd dorpsgezicht toebedeeld. Dit deed men op basis van een toelichting waarin de ontwikkeling en de stedenbouwkundige karakteristieken bondig werden beschreven en na instemming door de gemeenteraad. De raad verplichtte zichzelf daarmee tot het opstellen van een conserverend bestemmingsplan waarin de hoofdkenmerken van de bebouwing in het beschermd dorpsgezicht in meer of mindere mate werden vastgelegd.

1) Het initiatief werd genomen door de Vereniging De Oude Dorpskern. De vereniging is samen met de gemeente Noordwijk opdrachtgever van het onderzoek.

Dankzij de inzet van bewoners en gemeente heeft Noordwijk-Binnen een mooie historische kern

Toekennen van 'beschermende' status

Het doel dat het Rijk had met het toekennen van de 'beschermende' status was om 'de historische ontwikkeling, samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkelingen daarbinnen'. Het was dus pertinent niet de bedoeling om het beschermd dorpsgezicht 'te bevriezen', maar wel om er voor te zorgen dat bestaande kwaliteiten zoveel mogelijk werden benut in geval van ontwikkeling.

Noordwijk kwam later op gang

Aan de aanwijzing van het beschermde dorpsgezicht in Noordwijk ging een heel traject vooraf. De eerste aanzetten zijn in de jaren zestig al gedaan. Het is dan ook interessant om te zien dat de uiteindelijke toekenning van de status en het opstellen van een conserverend bestemmingsplan in Noordwijk vooral een eindpunt lijkt te zijn geweest. Zo zien we bijvoorbeeld dat passiviteit in Noordwijk heerste, in de tijd dat de decentralisatie van de monumentenzorg in volle gang was (taken met betrekking tot de monumentenzorg werden door het rijk overgeheveld naar de gemeenten). Waar veel gemeenten initiatieven ontplooiden om gemeentelijke monumenten aan te wijzen of het aanzien van een gebied beschermde door aanwijzing van beeldbepalende panden, bleef het in Noordwijk bij inventarisaties. Naar verluidt beschikte de gemeente niet over de benodigde (financiële) middelen, mogelijk heeft ook de wet van de remmende voorsprong de gemeente parten gespeeld (het dorpsgezicht volstaat).

Waar is naar gekeken?

Het evalueren van een kwart eeuw beschermd dorpsgezicht is geen makkelijke opgave. De ontwikkelingen die in de dorpskern hebben plaatsgevonden, laten zich immers moeilijk vergelijken met ontwikkelingen, die plaats zouden hebben gehad als de beschermende status niet was toegekend. Aan de hand van verschillende beleidsdocumenten, gegevens uit de basisadministratie, adressen van gebouwen en inventarisatie in het gebied (en net daarbuiten) is in de onderzoeksrapportage inzicht gegeven in de wijze, waarop de gemeente is omgegaan met het beschermde dorpsgezicht, hoe ontwikkelaars ingrepen in het dorpsgezicht hebben verricht én wat daarvan op dit moment het resultaat is. Belangrijk om te beseffen is dat daarbij niet zozeer gekeken is naar wat er in het dorpsgezicht is verdwenen, maar vooral naar wat daarvoor in de plaats is gekomen. Het doel van het Rijk was immers niet om ontwikkelingen in het dorpsgezicht te beperken, maar om ontwikkelingen door middel van het behoud van kwaliteit in het dorpsgezicht in te passen.

Sloop met nieuwbouw : In 25 jaar zijn er 46 panden gesloopt en is hun beeld verloren gegaan

Onvoldoende beschreven

Naast de toelichting op het dorpsgezicht en het conserverende bestemmingsplan zijn er door, of in opdracht van de gemeente verschillende beleidsstukken opgesteld, waarin het dorpsgezicht een rol van betekenis speelt. Denk aan toekomstvisies, erfgoedverordeningen, structuurplannen en welstandsbeleid. De aard van veel van deze stukken is schetsend van aard, zeker ten aanzien van de betekenis van en de omgang met het beschermde dorpsgezicht. Meer dan een alinea of ten hoogste een pagina wordt er aan het dorpsgezicht doorgaans niet besteed. In alle stukken wordt wel met gepaste trots geschreven over de dorpskern. Uit de onderzoeksrapportage komt onder andere naar voren dat de kennis over het dorpsgezicht (op papier) beperkt is tot de bondige toelichting uit omstreeks 1990 en dat de richting die aan de omgang met het dorpsgezicht wordt gegeven, abstract en zeer algemeen is. Het doel wordt steevast benoemd, maar hoe dat doel moet worden bereikt en met welke middelen, daarover schrijft men weinig.

Ook een onbeschermd deel

Een duidelijk effect dat de toekenning van de status van het beschermde dorpsgezicht heeft gehad, is een tweedeling van de oude dorpskern. Vanaf 1992 is er in zekere zin sprake van een ‘beschermd deel’ en van een ‘onbeschermd deel’. Dit heeft onmiskenbaar gevolgen gehad op ontwikkelingen in de kern, ontwikkelingen waarop door de gemeente ook is aangestuurd. Het conserverende bestemmingsplan bemoeilijkte grootschalige ingrepen die met het oog op de vitaliteit van de kern waren gewenst. De Kerkstraat werd de plek waar ontwikkeling, schaalvergroting en concentratie van nieuwbouw in hoog tempo werd doorgevoerd.

De entrees van Noordwijk-Binnen: De ene zijde is nog steeds herkenbaar, de andere is niet meer te herkennen

Pietersbrug

Jeroensbrug

In de Kerkstraat is veel historie verdwenen, nog meer dan in de oude kern

Het verdwijnen van laagbouw t.b.v. schaalvergroting

In het beschermde dorpsgezicht kwamen de ontwikkelingen zeker niet tot stilstand. We zien hier wel dat vrijwel al deze ontwikkelingen één doel hebben: het realiseren van meer en grotere woningen, met als gevolg verschraling van de functiediversiteit in de kern. Economisch zwakkere objecten, veelal de eenlaags bebouwing in de periferie van het dorpsgezicht, werden als eerste herontwikkeld. Aan de uitlopers van het dorpsgezicht zien we in rap tempo de eenlaags panden verdwijnen, steevast ten behoeve van een tweelaags huis of een blok van huizen die door de zeer sobere architectuur met obligate roedevensters en kroonlijsten nauwelijks van elkaar te onderscheiden zijn. Ten dele is dit verklaarbaar door de populariteit van historiserend bouwen. In beleidsstukken is er lange tijd ook op aangestuurd. In De Kern Gezond uit 2006 wordt bijvoorbeeld voorgeschreven dat 'in de architectuur aansluiting [moet worden gezocht] bij de buurpanden ten aanzien van geleding en afmetingen (liever nabouwen of onzichtbaar maken, dan een poging om op te vallen)'. In het meer recente Krijtlijnen uit 2015 lezen we dat 'nieuwbouw in maat en schaal moet worden aangesloten bij aangrenzende bebouwing'. Hiermee kan echter ook (onbedoeld) worden aangesloten bij recente nieuwbouw. Het resultaat is in de kern goed merkbaar, diversiteit in bouwmassa wordt sterk gereduceerd. Dat hier sprake is van aantasting van de cultuurwaarden in het gebied, staat buiten kijf.

Variatie en gelaagdheid is aan het verdwijnen

De dorpskarakteristieken bij uitstek, de diversiteit, schaalvariatie en architectonische eigenheid zijn zwaar onder druk komen te staan. Gebouwen in het dorpsgezicht gaan steeds meer op elkaar lijken, waarbij kwaliteit lijkt te worden ontmoedigd ('liever onzichtbaar maken dan opvallen'). Rooilijnen worden recht getrokken, (referenties aan) nering verdwijnt, kroonlijsten domineren en vanuit economische efficiëntie wordt niet geschroomd om panden aaneen te bouwen, ook niet als dat ten koste gaat van historische steegjes. Het silhouet van Noordwijk-Binnen, bijzonder vanwege de schaalstructuur (kleinere, veelal vrijstaande bebouwing aan de randen en uitlopers die naar het hart toe geleidelijk overgaat in grotere panden met meer allure) wordt hier onmiskenbaar aangetast.

Dit maakt ook
onderdeel uit van
het beschermd dorpsgezicht

Is er nu waarde aangetast?

Een prikkelende vraag tijdens een evaluatie is natuurlijk of de ontwikkelingen met aantoonbare aantasting van het dorpsgezicht voorkomen hadden kunnen worden. Een eerlijk antwoord is daarop niet te geven, een formeel antwoord wel. De gemeente Noordwijk heeft voldaan aan de voorwaarden die gesteld worden aan een beschermd dorpsgezicht. Er is een conserverend bestemmingsplan opgesteld, de betekenis van het dorpsgezicht wordt in visies en nota's steevast onderschreven en vóór het verlenen van een sloopvergunning wordt afgewogen of de vervangende nieuwbouw voldoet aan het bestemmingsplan. Het college kan besluiten af te wijken van het bestemmingsplan wanneer hij van mening is, dat de ingreep de waarden van het dorpsgezicht niet onevenredig schaadt. In dat laatste schuilt echter een groot gevaar, dat eigenlijk pas bij evaluatie over langere tijd zichtbaar wordt. In het onderzoeksrapport noemt men dit *het cumulatieve effect*. Bij afzonderlijke toetsing van een bouwplan is de aantasting van de kwaliteit van het gebied vrijwel nooit zodanig dat een vergunning wordt afgewezen. Een reeks van dit soort ingrepen heeft echter wel degelijk aantasting van de waarden in het dorpsgezicht tot gevolg, maar daar wordt dan weer niet op getoetst (met het risico van precedentwerking). Kanttekening hierbij is dat het college op basis van de huidige documentatie over de dorpskern ook niet in staat is om bouwaanvragen binnen de kaders van het dorpsgezicht te toetsen. De toelichting uit omstreeks 1990 is te beperkt en inmiddels ook gedateerd (ontwikkelingen in de afgelopen 25 jaar zijn niet meegenomen).

Historiserende bouw

Ook kunnen we niet zomaar voorbij gaan aan de tijdgeest die de afgelopen 25 jaar in Noordwijk heerste. Waarden werden onderschreven en vol overtuiging werd onder het mom van historiserende bouw toegestaan, dat met name aan de randen schaalvergroting plaatsvond. Vanuit het huidige perspectief en met kennis van het effect van die ontwikkeling is het relatief gemakkelijk om de gekozen weg ten aanzien van nieuwbouwarchitectuur ter discussie te stellen. Helemaal eerlijk is dat ook niet, omdat het gesignaleerde effect niet louter aan de historiserende architectuur is toe te schrijven. De combinatie met schaalvergroting moet daarbij niet over het hoofd worden gezien.

Door de aaneenschakeling van toegenomen volume en historiserende bouw is variatie en veelvormigheid afgenomen

Meer kennis en maatwerk nodig

Buiten kijf lijkt wel te staan dat een goede inpassing van nieuwbouw in een beschermd dorpsgezicht geen sinecure is. Het vraagt veel van ontwikkelaars, planvormers en plantoetsers om binnen een dorpsgezicht op passende wijze invulling te geven aan een locatie of gebied dat door eeuwenlang gebruik, aanpassingen en ontwikkelingen heeft ondergaan. Voor al deze partijen is van essentieel belang, dat zij kennis hebben van de karakteristieken van het dorpsgezicht en van de locatie waar gebouwd moet worden om er voor te zorgen dat de karakteristieken die in 1992 formeel zijn beschermd, ook over vijfentwintig jaar nog bestaan. Een dorpsgezicht vereist te allen tijde maatwerk en maatwerk is alleen mogelijk met kennis en beleidsinstrumenten.

Start van een discussie over behoud van waarde

In de evaluatierapportage zijn de belangrijkste effecten in de afgelopen 25 jaar benoemd. Wij hopen hiermee in Noordwijk niet alleen de discussie op gang te brengen over hoe de unieke dorpskarakteristiek van Noordwijk-Binnen op de lange termijn gewaarborgd kan blijven worden, maar dat er op basis van de ervaringen tot aan nu, ook enkele koerswijzigingen gaan plaatsvinden. Wij durven wel te zeggen dat het daarvoor tijd is.

Gemeente NOORDWIJK

DE OUDE Dorpskern

CULTUUR * ERFGOED * LEEFBAARHEID

Uitgave: Vereniging De Oude Dorpskern, januari 2018
Tekst en Beeld: Geert Oldenmenger (BAAC).
Eindredactie: Henk Jan Derksen (gemeente Noordwijk), Babs Cassee, Karel Reekers en Paul de Vreede (DOD).
Vormgeving: Bureau Booy.
Druk: 4AllPrints.